

УДК 94:005.42(477.81/82)+(437)

Ю. І. Войчун

ВІДНОСИНИ ЧЕХІВ–КОЛОНІСТІВ З ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

У статті висвітлено певні аспекти міжнаціональних взаємин на території Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. на прикладі взаємовідносин чехів-колоністів з представниками місцевого населення. В оглядовій формі показано вплив культурних та господарських традицій чехів на українське селянство. Наголошено на багатовекторності українсько-чеських відносин на території Волинської губернії та зроблено акцент на важливості подальшого вивчення питання життєдіяльності чеської меншини на Волині.

Ключові слова: Волинська губернія, чехи-колоністи, міжетнічні відносини, господарство, побут, релігія.

Найбільшою строкатістю за національним складом населення Правобережної України відзначалася Волинська губернія, що зумовило різноманітність господарського і культурного життя краю. Помітний вияв цього простежується в особливостях діяльності різних етносів, особливо переселенців-колоністів, приплив яких заохочувався російським царизмом як для піднесення рівня сільського господарства, так і для створення протиземельного польського впливу в регіоні.

Головним стрижнем державної етнополітики Російської імперії у XIX ст. стала лояльність підданих щодо держави та правлячої династії. Пріоритетами для центру виступали безпека влади і соціально-політична стабільність.

Чеська община на території України сформувалася в результаті масової міграції, що хронологічно припало на період 60-70-х рр. XIX ст., і складалася в основному із селян-колоністів. За даними першого всеросійського перепису населення в імперії проживало 50,4 тис. осіб чеської національності. Більше половини чехів-колоністів осіло на території Волинської губернії (27,7 тис.) [1].

У 1897 р. в губерніях Західного краю основну масу становило корінне українське населення – воно проживало переважно у сільській місцевості, оскільки, традиційно основною сферою його діяльності була праця на землі.

Так, за Всеросійським переписом 1897 р. у Волинській губернії, як і в цілому на Правобережній Україні, переважало українське населення. З інших національностей найбільш чисельними були євреї – 13,2 % всього населення – вони мешкали переважно у містах і містечках. По 6 % становило представництво поляків і німців. Поляки, в основному, рівномірно населяли міста і села, а німці майже всі жили у сільській місцевості. Меншою мірою в структурі населення губернії були представлені чехи. Це пояснюється тим, що чехи пізніше, ніж німці переселилися на територію Російської імперії. На початку 1870-х рр. налічувалося близько 7 тис. чехів, але впродовж наступних років їх представництво стає більшим. За Всеросійським переписом 1897 р. вони становили вже 1,47 % населення Волинської губернії. Росіяни становили 3,5 % населення губернії [1].

Проживаючи на одній території, в межах одного села, колонії, містечка, представники різних етносів переймали одні в одних різні елементи матеріальної та духовної культури, цим самим збагачуючи та доповнюючи власну.

Переселення чехів на територію Волинської губернії привернуло увагу місцевої адміністрації та імперського російського уряду. Це, в свою чергу, зумовило вихід низки статистичних збірників та праць монографічного характеру, що містять основні відомості про життя чеської громади регіону. Одним з перших, хто звернув увагу на життя волинських чехів, був Є. Крижановський, який за дорученням царського уряду здійснював підготовку чеських учителів для повноцінного навчання молодших школярів. Цінну інформацію по облаштуванню чехів-колоністів залишив професор-славист Є. Рихлік [2].

Українські історики та етнографи радянської доби, в контексті тогочасних ідеологічних установок, зазвичай підкреслювали взаємозв'язки “двох братніх народів”, економічні та культурні взаємовпливи чехів та українців, що формувалися внаслідок тісних контактів місцевого населення з колоністами.

На підтвердження даної тези можна навести наступні твердження: по-перше, частина чехів колоністів розселялися серед місцевого населення; по друге, впродовж тривалого періоду спільного проживання з корінним українським населенням, колоністами було накопичено позитивний досвід взаємодії в сфері духовного життя; по-третє, слов'янське походження чехів також було фактором зближення з місцевим населенням; по-четверте, в побуті поруч з чеською мовою колоністи використовували українську, російську чи польську, які були поширені в регіоні [3, с. 337].

Не оминули увагою дане питання також М. Бармак [4] та Ю. Поліщук, які вивчали становище національних меншин на Правобережній Україні загалом і на території Волинської губернії зокрема. Ж. Ковба розробляла проблематику взаємовідносин чехів між собою, а також їх представників з адміністрацією краю. Окремі аспекти життя колоністів досліджували В. Надольська [5], С. Шульга, О. Шмид [6], П. Савчук [7].

Інтерес царського уряду до чеських колоністів пояснювався політичними подіями, які відбувалися в західних губерніях імперії. Після польського повстання 1830 р. царизм переглянув свою національну

політику в Південно-Західному краї. Царський уряд взяв курс на обмеження польського елементу в названому регіоні. Для вирішення цього завдання особливі надії покладалися на чеських переселенців. У переселенні чехів були зацікавлені також місцеві польські поміщики. Оскільки закони 1864-1866 рр. забороняли католикам купувати землю у Південно-Західному краї, місцеві поміщики вбачали у чехах потенційних покупців землі. Земля продавалася і здавалася в оренду за низькими на той час цінами.

Перші чеські поселення на території Волині виникли після скасування кріпосного права у Російській імперії у 1861 р. Чеська колонізація стала наслідком складних соціально-економічних та політичних чинників як в Австро-Угорщині, так і в Росії. Причиною переселення до Російської імперії у різних верств чеського населення були різні: бідність, безземелля, безробіття, але найбільше – про німецька урядова політика в чеських землях. Певну роль відіграла також розруха північно-східної Чехії, що була результатом австро-прусської війни 1866 р.

Кроком щодо послаблення польського впливу, стало ініційоване імперією іноземне заселення Правобережної України. 10 липня 1870 р. імператор затвердив постанову Комітету міністрів "... о водворении чехов на Волыни..." Відповідно до законодавчого акту, чехи мали право обирати російське громадянство, не подаючи свідоцтва про благонадійність, та отримували деякі пільги щодо військової служби. Розвиток капіталістичних відносин в Україні у пореформений період, спричинив появу серед міського населення чехів, які мали високу робітничу кваліфікацію. В основному, це були техніки та залізничники. У 1875 р. лише у Волинській губернії налічувалося 2190 чеських родин [8, с. 62-63].

Оселяючись на землях, які були населені корінним українським населенням, а також представниками інших етносів (поляків, росіян та євреїв та інших), навіть при збереженні певної відособленості, колоністи змушені були вступати з ним в контакти. Перебування в іноетнічному середовищі чинило свій вплив на життя переселенців, проте, іноземна колонізація, в свою чергу, приносила нові риси в життя місцевого населення. Оскільки, переважна більшість колоністів були селянами, тому і найбільший взаємовплив простежується в соціально-економічному житті регіону. Проте, і культурно-релігійне життя колоністів піддавалось змінам внаслідок взаємодії з місцевим населенням.

На нових місцях мігранти з чеських земель найчастіше оселялись або у вже існуючих селах і містах, або утворювали власні поселення на землях колишніх панських маєтків. На території Волині чехи-колоністи будували свої господарства на земельних ділянках, які в більшості випадків купували у польських землевласників. Більшість чеських поселень зберігали місцеві українські або польські назви. Коли колоністи засновували свої поселення поблизу українських, то до української назви додавалось слово "чеський" (наприклад Ульбарів Чеський, Миротин Чеський, Завидів Чеський тощо) [9, арк. 96].

Чехи, що були вихідцями з земель Царства Польського, мешкали в більшості випадків окремо від чехів, що прибули безпосередньо з Чехії і утворювали власні села [10, с. 309].

В 1870-х рр. масового характеру набув процес переходу чеських переселенців у російське підданство. Прийняття чехами російського підданства було викликане переважно бажанням уникнути труднощів з придбанням землі у власність. Більшість чехів прийняла російське підданство в період з 1870 по 1877 рр., нерідко чехи приймали підданство Російської імперії цілими селами. За даними О. Забеліна на 1882 р. у Волинській губернії нараховувалось 17 866 чол. чехів, котрі прийняли російське підданство (93 % усіх чеських поселенців) [19, с. 50].

Польська громадськість регіону досить скептично ставилась до подій, що були пов'язані із так званим "чеським питанням" у Південно-Західному краї. Поляки засуджували чехів за прихильність до офіційної влади та лояльне ставлення до російського уряду. Так, в одній з польських газет було опубліковано матеріал наступного змісту: "якщо ж вони (тобто чехи) відмовляться від мови і віри, то і тоді не отримають ніяких політичних вольностей, тому що не можна отримати в Росії того, чого вона сама не має" [12, s. 32].

Чехи, оселившись і прийнявши російське підданство, впродовж 5 років звільнялись від сплати податків і грошових повинностей. Однак, після завершення цього терміну, вони повинні були виконувати усі повинності, що покладались на осіб того стану, до якого вони були приписані [4, с. 76].

Найбільше контактів чехів-колоністів було, насамперед, із місцевим корінним населенням. Більшість даних свідчить про дружні відносини та тісні контакти між чехами та українцями.

Так, чиновник з особливих доручень А. Воронін зазначав у своїй доповіді Київському, Подільському та Волинському генерал-губернатору: "чехи підтримують з місцевими селянами дружні відносини, женяться з ними, заводять спільні школи, декотрі вже прийняли православ'я" [11, арк. 3].

Ось що зазначає відомий чеський поет та громадський діяч волинського походження Я. Поспішл: "Чехи та українці часом ходять одні до одних в гості, на хрестини чи похорон. Перед порогом чехи зустрічають гостя чаркою горілки, але за обідом спиртного не вживають. Усі сідають за довгий стіл, вкритий купованою скатертиною, на ньому тарілки та різні види печива: булки, хліб, калачі та пироги" [12, с. 71].

Волинський губернатор С.П. Суходольський, у своїй промові 10 грудня 1881 р., при освяченні нового храму у Квасиліві Рівненського повіту, високо оцінював роль чеського елементу, як найбільш культурного слов'янського народу в благодієвальному впливі на місцеве селянське населення, акцентував увагу присутніх "... на примерную честность чехов в гражданских сделках, благодаря которой процессы (судебные) между ними чрезвычайно редки, на образцовую организацию у них общественной взаимопомощи, отражающейся с самой лучшей стороны на их общественной – духовной и экономической жизни, на примерное, по отзывам всех местных властей, поведение чехов" [14, с. 226].

Наведене вище підтверджує, що українці приділяли увагу до способу життя, соціальної культури та сімейного побуту колоністів. Однак, у тогочасній пресі траплялися і більш критичні оцінки чеського менталітету: "чехи поведуться добре лише з багатими та з представниками влади, якою б вона не була.

Чехи гарно живуть та старанно і з розумом господарюють. Їх колонії не можна навіть порівняти з тутешніми руськими поселеннями, у яких біда та убогість прямо таки ріжуть очі... але люди вони несимпатичні та холодні" [15, с. 62].

Подібної думки дотримувався і П. Квасницький, завідувач релігійними справами Волинської єпархії. В одній із своїх заміток, присвячених чеським поселенням на Волині, зазначав: "Чехи – народ самолюбивий і гордий, люблять якщо їх називають "панамі" і якщо хвалять їх порядки, але горе тому, хто б над ними насміхався. - Що-пак ви, мужики, розумієте: безграмотні ви, та й порядку у вас немає, вчитись вам потрібно у чехів наших" [16, с. 154].

"Русич не хоче погодитись, що він повинен наслідувати чеха в облаштуванні свого житла та інших прибудов, що він повинен наслідувати чеха в покращенні своєї їжі та одягу, у придбанні кращої породи худоби і кращих землеробських знарядь.

В свою чергу чех не хоче погодитись, що він повинен наслідувати місцевого мужика-малороса в старанні і прагненні до домашнього виготовлення матеріалів для свого одягу, до домашнього розведення тієї чи іншої породи худоби" [16, с. 155].

Таким чином, хоча й були певні незначні конфлікти між представниками чеської громади з місцевим населенням, але в своїй більшості стосунки між ними носили дружній характер.

Чехи-колоністи сприяли поширенню серед місцевого населення просапних технічних культур, використання добрив та вдосконалення знарядь праці. Будучи піонерами у впровадженні кращих сортів хмелю, чехи поширили дану культуру і в господарствах інших селян. Вирощуванням хмелю почали займатись селяни української, польської та німецької національностей, а Волинська губернія перетворилась в головний регіон хмелярства Російської імперії [17, с. 129].

Найбільш помітно пристосування чехів до нових умов, виражалось у білінгвізмі та переході до православ'я. Станом на 1897 р. (проведено Перший Всеросійський перепис населення) 66% усіх волинських чехів вказали на приналежність до православ'я [1].

Перехід до православної віри більшості чехів відбувався під тиском влади (за законом від 1864 р. особам католицького віросповідання було заборонено володіти землею). Масовий перехід чехів у православ'я продовжувався до кінця 90-х рр. XIX ст. На той час православ'я для них було найбільш прийнятним кроком з політичної та економічної точок зору. З одного боку, чехи прагнули довести свою лояльність до російського уряду та зберегти пільги, надані їм під час переселення, з іншого – залишатись католиком для чеського селянина було економічно не вигідно, тому що він втрачав можливість розширювати своє господарство шляхом придбання нових земель [18, с. 16].

У побуті, поруч з чеською, колоністи використовували українську мову. В селах, де поруч жили українці і чехи, не рідкісними були випадки взаємодопомоги, спільного відзначання традиційних місцевих свят, укладання українсько-польських шлюбів, запрошення чеських музик на українські весілля і свята. Завдяки активній діяльності на території Волинської губернії чеських самодіяльних оркестрів, хорових колективів, в регіоні поширилась музична культура колоністів.

Чеський етнограф Є. Рихлік зазначав: "Загартовані скрутними обставинами життя на Батьківщині, чехи не залишились пасивними і на новій Батьківщині. Незважаючи на самотність своєї національної культури, чехи на Україні піддалися впливові нового оточення. Порівнюючи чеха з Чехії з українським чехом, бачимо в останньому цілком іншу, нову людину, зовсім новий етнографічний варіант. Обопільний вплив чехів і українців торкається насамперед сільськогосподарської практики і взагалі економічних стосунків... цей вплив іде значно далі, він охопив цілу безмежну діяльність культурного життя, всі прояви матеріального та духовного побуту" [2, с. 101-102].

А ось ще одна точка зору офіційного представника влади, чиновника з особливих доручень Шільдер-Шульднера, який у 1894 р. за спеціальним дорученням вивчав становище колоній на Волині: "В то время, когда чехи занимали самые лучшие земли и применяли на них свою высокую культуру, немцы-колонисты брали то, чего никто не хотел брать, никому не становились посреди дороги, и этим в значительной мере объясняется, почему крестьяне с такой ненавистью относятся к чехам, но в мире и согласии живут с колонистами". У 1895 р. місцева газета "Волинь", торкаючись цієї теми, писала, що місцеві жителі села Прашева Житомирського повіту "к немцам и евреям относятся холодно и сдержано, но без вражды" [19, с. 221].

На відміну від чехів, у німецьких колоністів національні почуття були розвинуті значно сильніше. Своє рідне вони завжди ставили вище чужого, трималися замкнуто, відособлено, будь-яким чином намагаючись захистити і підтримати співвітчизника. Спосіб їхнього життя та господарювання носив яскраво виражений захисний характер від місцевих національних, релігійних та культурних впливів. Хоча з боку українського населення відчутної загрози асиміляції не існувало [5, с. 239].

Закон 18 липня 1888 р. скасував привілейований статус іноземних поселенців і зрівняв їх у правах з місцевим населенням. Також запроваджувався інститут прописки. Іноземці мали проживати лише там, де вони були зареєстровані.

Поселенці, які не прийняли російського підданства, приписувались для відбуття повинностей до найближчих волостей і підпорядковувались місцевому волосному правлінню. Вони були позбавлені права голосу на волосних зборах. Виняток становили лише дворяни та особи, які вступили на державну службу або мали звання почесних громадян і були членами гільдій [8, с. 63].

Окрім того, до Закону 1888 р. додавалась спеціальна інструкція з питань приведення в дію даного закону на території Київської, Подільської та Волинської губерній, в якій докладно описувались дії місцевої адміністрації з обліку та перепису іноземних колоністів російських та іноземних підданих [20, арк. 9].

Таким чином, національні меншини Волині склали значний відсоток населення регіону на рубежі XIX-XX ст. Чехи, німці, поляки, євреї та ін. формували етноконфесійну структуру губернії. Зрозуміло, що проживання на спільній території не могло проминути без взаємного впливу представників різних етносів. Важливим фактором, що вплинув на етнічний склад населення Волинської губернії, став переселенський рух чехів на територію краю. Він наклав відбиток на матеріальну та духовну культуру як чехів-колоністів, так і місцевого населення губернії. На відміну від німців, чехи активно контактували з місцевим населенням, ділилися передовим досвідом у веденні сільського господарства. На даному етапі, вивчення вказаного питання має перспективи для подальшого дослідження. В контексті даної проблематики потрібно вивчити низку аспектів, пов'язаних з питаннями мови, освіти, релігії, та господарського життя чехів-колоністів та місцевого населення.

Джерела та література

1. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. VIII. Волынская губерния. – СПб, 1904. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3374910>
2. 3 листів до професора С. Рихліка // Хроніка – 2000, Україна-Чехія. – Вип. 29-30. – Ч. 2. – К., 1999. – 308 с.
3. Погребняк О. Традиції та взаємовпливи у міжетнічному діалозі: історія “волинських чехів” / О. Погребняк // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наукових праць. – Вип. 9, Ч. I. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – С. 334-348.
4. Бармак М. Німецьке, чеське та єврейське населення Волинської губернії (1796-1914 рр.) / М. Бармак. – Тернопіль, 1999. – 208 с.
5. Надольська В. Процеси етнокультурної взаємодії в історичному розвитку Волині / В. Надольська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6 : Історичні науки: зб. наук. пр. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – Вип. 6. – С. 236-240
6. Шмид О. Роль підданства в колонізаційному русі німців та чехів на Волині в пореформений період / О. Шмид // актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Зб. наук. праць. – Рівне: РДГУ. – 2011. – Вип. 22. – С. 48-50
7. Савчук П. Господарська діяльність чехів на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) / П. Савчук // Чехи на теренах Волині. Матеріали міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, 24 лютого 2016 р.- Рівне: Дятлик М., 2016. – 108 с.
8. Іванюк О. Передумови проведення загального перепису 1897 р. в Наддніпрянській Україні і потреби у визначенні етнічного складу населення / О. Іванюк // Київські історичні студії. Науковий журнал. – 2016. - №1. – С. 60-70
9. ДАЖО. – Ф. 19. – Оп. 2. – Спр. 44. – Арк.96
10. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. – СПб., 1872. – Т.7. – С. 308-311
11. ЦДІАК. – Ф. 442. – Оп. 535. – Спр. 322. – Арк. 3
12. Zcas. – 1870. – 10 marca. – S. 32.
13. Pospíšl I. Labyrint kroniky. Pokus o teoretické vymezení žánru / I. Pospíšl. – Brno: Blok, 1986. – 193 s.
14. Романюк Н. Сільські підприємці і підприємництво: 1861-1914 рр. (за матеріалами Київської, Подільської та Волинської губерній) / Н. Романюк. – Житомир: Полісся, 2012. – 600 с.
15. Vaculik J. Dejiny volyňských čechů (1868-1914) / J. Vaculik. – Praha, 1997. – 104 s.
16. Квасницький П. Чешские поселки на Волыни. Мирогоща / П. Квасницький // Волыньские епархиальные ведомости. – 1894. - №5. – С. 152-157
17. Ярошевич А. Очерки экономической жизни Юго-Западного края / А. Ярошевич. Вип.IV.- К., 1911. – 45 с.
18. Бойко Б. Етноконфесійна структура населення Волині у XIX – на початку XX ст. / Б. Бойко // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВНУ ім. Лесі Українки. – 2008. – С. 12-16
19. Костюк М. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) / М. Костюк. – Тернопіль: Підручники та посібники, 2003. – 384 с.
20. ДАРО. – Ф. 278. – Оп. 1. – Спр. 3. – 53 арк.

Voychun Yu. I. Czechs colonists relations with the local population in the Volyn province

The article highlights some aspects of international relations in the Volyn province in second half XIX - early XX century on example of relations between Czechs colonists with the local population. The impact of cultural and economic traditions of Czechs on the Ukrainian peasantry is shown. The multidirectional Ukrainian-Czech relations in the Volyn province are emphasized and focuses on the importance of further research into the life of the Czech minority in Volyn.

Key words: Volyn province, Czechs colonists, ethnic relations, the economy, life, religion.

Войчун Ю. И. Отношения чехов-колонистов с представителями местного населения на территории Волынской губернии

В статье освещены некоторые аспекты межнациональных отношений на территории Волынской губернии во второй половине XIX - начале XX в. на примере взаимоотношений чехов-колонистов с представителями местного населения. В обзорной форме показано влияние культурных и хозяйственных традиций чехов на украинское крестьянство. Отмечено многовекторность украинско-чешских отношений на территории Волынской губернии и сделан акцент на важности дальнейшего изучения вопроса жизнедеятельности чешской общины на Волыни.

Ключевые слова: Волынская губерния, чехи-колонисты, межэтнические отношения, хозяйство, быт, религия.